

جنگ تحمیلی در پرتو روابط سیاسی و نظامی عراق و فرانسه (۱۹۷۴ - ۱۹۸۳م)

شیرزاد خزائی^۱

چکیده

عراق تا پیش از قدرت‌گیری صدام روابط استراتژیکی با شوروی داشت ولی با به سردی گراییدن این مناسبات، او به کشور فرانسه روی آورد. با پیروزی انقلاب اسلامی و دستیابی صدام به ریاست‌جمهوری، وی معاهده الجزایر را لغو و به ایران حمله کرد. پرسش مقاله کنونی آن است که عراق در روابط سیاسی و نظامی با فرانسه در این دوره زمانی در پی چه مقاصدی بود؟ فرضیه این پژوهش آن است که صدام برای دستیابی به فناوری و سلاح‌های پیشرفته فرانسه روابط دوستانه‌ای را با این کشور آغاز نمود. وی سعی داشت اختلافات مرزی و رویارویی‌های نظامی با ایران را با کمک سلاح‌های پیشرفته و کشتار جمعی فرانسه حل و فصل کند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که عراق برای جلوگیری از شکست ارتش خود در جنگ با ایران در صدد گسترش روابط خود با فرانسه برآمد. در این راستا شرکت‌های متعدد فرانسوی مانند «مارسل داسو»، «فادیر»، «ناسه»، «تامسون سی. اس. اف»، «آلکاتل»، «ماترا» و «پتروبراس» نقش مهمی در تجهیز ارتش عراق به انواع سلاح‌های پیشرفته داشتند. هدف مقاله حاضر آن است تا نقش فرانسه و این شرکت‌ها را در تجهیز ارتش عراق به انواع سلاح‌های پیشرفته و کشتار جمعی و تأثیر آن در جنگ ایران و عراق را نشان دهد.

واژه‌های کلیدی: جنگ تحمیلی، تسلیحات، عراق، فرانسه، مارسل داسو.

۱. استادیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

shkhazaei@birjand.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۳۰ نوع مقاله: علمی - پژوهشی

The Iran–Iraq War in the Light of Iraq–France Political and Military Relations (1974–1983)

Shirzad Khezaei¹

Abstract

Prior to Saddam Hussein's rise to power, Iraq maintained strategic relations with the Soviet Union. However, as these relations gradually deteriorated, Baghdad turned toward France. Following the Islamic Revolution in Iran and Saddam's ascension to the presidency, he annulled the Algiers Agreement and invaded Iran. The vital question of this study is: What objectives did Iraq pursue in its political and military relations with France during this period?

The hypothesis advanced here is that Saddam sought to acquire advanced French military technology and weaponry by cultivating close ties with France. He aimed to address Iraq's border disputes and military confrontations with Iran through reliance on France's sophisticated and mass-destructive weapons. The findings indicate that in order to prevent the defeat of its armed forces in the war against Iran, Iraq endeavored to expand its relations with France. In this process, numerous French companies—including Marcel Dassault, Fadler, Naseh, Thomson-CSF, Alcatel, Matra, and Petrobras—played a significant role in equipping the Iraqi army with advanced weapons systems.

This article therefore seeks to demonstrate the role of France and these corporations in supplying Iraq with advanced and mass-destructive weaponry and to assess the implications of such military cooperation for the course of the Iran–Iraq War.

Keywords: *Imposed War, Armaments, Iraq, France, Marcel Dassault.*

¹. Assistant Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Birjand University, Birjand, Iran

مقدمه

پیشینه اختلافات مرزی ایران و عراق به دوره عثمانی می‌رسد. پس از فروپاشی امپراتوری عثمانی و تشکیل کشور عراق، این کشور از سال ۱۹۲۰ تا ۱۹۳۲م تحت قیمومت دولت انگلیس بود. دولت پادشاهی خاندان هاشمی پس از استقلال عراق در این کشور روی کار آمد. مستشاران انگلیسی در این دوره نیز همچنان نفوذ خود را در سیاست و ارتش این کشور حفظ کردند. در دوره حکومت خاندان هاشمی کوشش‌هایی به منظور حل و فصل اختلافات مرزی ایران و عراق صورت گرفت. سرانجام با تحمیل دولت انگلیس در سال ۱۳۱۶ش / ۱۹۳۷م معاهده‌ای بین دو کشور منعقد گردید، اما به دلیل دخالت‌های انگلیس و نواقص این معاهده هیچ‌یک از دولت‌های ایران و عراق از آن راضی نبودند. بدین‌سان اختلافات دو کشور در دوره حکومت ژنرال عبدالکریم قاسم،^۱ عبدالسلام عارف و عبدالرحمان عارف ادامه یافت تا اینکه در دوره ریاست‌جمهوری احمد حسن البکر کشورهای صادرکننده نفت «اوپک»^۲ در الجزایر تشکیل جلسه دادند. در این اجلاس به میانجیگری و ابتکار هُواری بومَدین،^۳ رئیس‌جمهور الجزایر در ۱۵ اسفند ۱۳۵۳ / ۶ مارس ۱۹۷۵م «معاهده الجزایر»^۴ بین دولت‌های ایران و عراق منعقد گردید. بدین‌سان سرانجام دو کشور به اختلافات طولانی خود پایان بخشیدند. پس از امضای این معاهده تا پیروزی انقلاب اسلامی مناسبات دو کشور به حالت عادی بازگشت. صدام حسین، معاون احمد حسن البکر چند ماه پس از پیروزی انقلاب در ۲۵ تیر ۱۳۵۸^۵ رئیس‌جمهور عراق گردید.

۱. حزب بعث در ۸ فوریه ۱۹۶۳ / ۱۳۴۲ با یک کودتای خونین دولت عبدالکریم قاسم را برکنار کرد و عبدالسلام عارف رئیس‌جمهور عراق گردید. اما وی پس از مدتی در ۱۳ آوریل ۱۹۶۶ در یک حادثه هوایی کشته شد و برادرش عبدالرحمان عارف قدرت را به دست گرفت (روزنامه کوشش، شماره ۵۴: ۱). حزب بعث در ۱۷ ژوئیه ۱۹۶۸ / ۱۳۴۷ دست به کودتای دیگری زد و احمد حسن البکر به ریاست جمهوری عراق رسید. وی صدام را به معاون دبیرکل حزب و مسئول امنیت ملی منصوب کرد و این وقایع مقدمه قدرت‌گیری روزافزون صدام در عراق بود (اسنادی از انقلاب اسلامی عراق، ۱۹۸۰ - ۱۴۰۰: ۱۴؛ روزنامه جمهوری اسلامی، شماره ۱۶۶۹: ۱۱؛ عرفان قانعی فرد، ۱۳۸۸: ۹۳۸).

2. Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC)

۳. هُواری بومَدین (Houari Boumédiène): نام اصلی وی «محمد بن ابراهیم بوخاروبه» و از رهبران انقلاب الجزایر و رئیس‌جمهور این کشور طی سال‌های (۱۳۴۴ - ۱۳۵۷ ش / ۱۹۶۵ - ۱۹۷۸م) بوده است.

4. Algiers Accord

صدام مشکلات اولیه ناشی از انقلاب ایران را یک «فرصت تاریخی»^۱ برای عراق می‌دانست.^۲ به‌زعم وی عراق می‌تواند با استفاده از این فرصت در معاهده الجزایر تجدیدنظر و ادعای مالکیت مطلق بر اروندرود را عملی کند (پرز دکوئیار، ۱۳۷۹: ۲۸۰؛ تاچر، ۱۳۸۴: ۱۲۴؛ سامرای، ۱۳۸۸: ۵۷). صدام در همین راستا پس از زمینه‌چینی‌های فراوان به بهانه واهی در ۲۶ شهریور ۱۳۵۹ / ۱۷ سپتامبر ۱۹۸۰ معاهده الجزایر را در «مجلس ملی عراق» لغو کرد. بدین ترتیب راه برای تجاوز و یورش به ایران مهیا شد. عراق در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ جنگی را با ایران آغاز کرد که به «جنگ تحمیلی» مشهور است.

شایان‌ذکر است که از اظهارات و اقدامات صدام چنین استنباط می‌شود که او برداشت نادرستی از اوضاع ایران داشت. وی تصور می‌کرد که ارتش عراق در مدت کوتاهی می‌تواند بخش‌های از ایران را تصرف کند و حتی دولت عراق به‌طور رسمی اعلام کرد که هدفش از آغاز جنگ، سقوط انقلاب اسلامی ایران^۳ است (جنگ ایران و عراق در اسناد سازمان ملل، ج ۴، شماره سند شورای امنیت S/17084: ۱۹۲ - ۱۹۳؛ جوینر، ۱۳۸۹: ۲۳). اما صدام پس از پیروزی‌های اولیه ارتش عراق و ایستادگی مردم ایران دریافت که تلقی او از قدرت ایران و عراق فرسنگ‌ها با

۱. صدام تصور می‌کرد که مشکلات اولیه انقلاب و عدم آمادگی ارتش ایران، یک فرصت تاریخی به منظور تحقق اهداف عراق همچون اشغال بخشی از قلمرو ایران است (چمران، ۱۳۶۰: ۲ - ۳).

۲. موضوع اختلافات مرزی ایران و عراق نیز هنگام برگزاری کنفرانس سران «جنبش غیر متعهدها» در سپتامبر ۱۹۷۹ / شهریور ۱۳۵۸ در هاوانا تشدید گردید. ابراهیم یزدی، وزیر امور خارجه دولت مهندس بازرگان، در هاوانا از صدام می‌خواهد تا روابط دو کشور را به حالت عادی بازگرداند (Caron, 2004: 129 - 130). اما صدام با گستاخی و زیادخواهی درخواست‌های توسعه طلبانه‌ای همچون واگذاری جزایر سه‌گانه به امارات، تجدید نظر در معاهده ۱۹۷۵ الجزیره و ... را مطرح می‌کند و سرانجام گفت‌وگوی ابراهیم یزدی با او به نتیجه‌ای نمی‌رسد (یزدی، ۱۳۹۵: ۱۵ - ۱۶). بعد از این دیدار هم صلاح عمر علی، سفیر عراق در سازمان ملل از صدام خواسته بود تا مشکلات دو کشور از رای مسالمت‌آمیز حل و فصل شود. صدام هم پاسخ داده بود که عراق با شکست دادن ایران می‌تواند خرمشهر و شط‌العرب را به کشورش ملحق سازد (شریل، ۱۳۹۵: ۱۵ - ۱۶ و ۱۵۶ - ۱۵۷).

۳. شایان‌ذکر است که آیت‌الله محمدباقر صدر در اوایل انقلاب اسلامی ایران قصد داشت با الهام از انقلاب ایران رژیم دیکتاتوری صدام را سرنگون سازد. صدام حسین نیز با درک این خطر اظهار داشت که «نمی‌گذارم تجربه ایران در عراق تکرار شود و آیت‌الله صدر تبدیل به امام صدر شود». بنابراین صدام، آیت‌الله محمدباقر صدر و خواهرش بنت‌الهدی را در ۱۹ فروردین ۱۳۵۹ / ۸ آوریل ۱۹۸۰ اعدام کرد (زارعی، ۱۴۰۱: ۱۳).

واقعیت فاصله دارد.^۱ از این رو زمانی که ارتش عراق پس از پیروزی‌های اولیه در سوم خرداد ۱۳۶۱ از ایران شکست خورد،^۲ در وضعیت دفاعی قرار گرفت. صدام برای جلوگیری از شکست ارتش عراق، درصدد تجهیز آن ارتش به انواع سلاح‌های پیشرفته از کشورهای غربی از جمله فرانسه برآمد. در این پژوهش روش گردآوری اطلاعات به صورت اسنادی و کتابخانه‌ای و روش تحقیق توصیفی - تحلیلی است. بدین سان در ابتدا فهرستی از منابع (از قبیل اسناد آرشیوی، اسناد چاپ شده، اسناد سازمان ملل، روزنامه، منابع عربی و لاتین و غیره) تهیه شد. سپس داده‌ها درباره موضوع مورد نظر استخراج و گردآوری و تدوین شد و در ادامه داده‌ها و شواهد مورد تحلیل قرار گرفت.

پیشینه تحقیق

در مورد سابقه این پژوهش باید گفت که کنت آر. تیمرمن کتابی با عنوان «سوداگری مرگ» تألیف کرده اما وی در این کتاب اطلاعات کلی و پراکنده‌ای درباره روابط عراق و فرانسه آورده است. شایان ذکر است که اطلاعات در خصوص سلاح‌های پیشرفته و کشتار جمعی جزء اطلاعات طبقه‌بندی شده است. بنابراین به دلیل حساسیت موضوع سلاح‌های مذکور، تمامی کشورها اطلاعات مربوط به این مواد و جنگ‌افزارها را منتشر نمی‌کنند و دسترسی پژوهشگران به اسناد و اطلاعات مربوط به این موضوعات با مشکلات فراوانی همراه است. شاید به همین دلیل درباره این موضوع تاکنون هیچ پژوهشی منتشر نشده است. این اولین پژوهش درباره تبیین تأثیر روابط سیاسی و نظامی عراق و فرانسه در جنگ تحمیلی است، بنابراین تکیه نگارنده عمداً بر اسناد آرشیوی و منابع دست‌اول است. به هر حال پژوهشگر تلاش می‌کند تا انگیزه، علل و چرایی

۱. صدام یک روز قبل از حمله به خبرنگاران خارجی گفته بود که چهار روز بعد پیروزی خود را در اهواز جشن خواهیم گرفت (مراسن، شماره بازیابی، ۱۵۲۵۸، برگ ۱۸). امام خمینی نیز در بعد از ظهر همان روز به صدام هشدار داد که ایران تجاوز این کشور را تحمل نمی‌کند و صدام را سر جای خود می‌نشاند (خمینی، ۱۳۸۵: ۲۲۱ - ۲۲۲).

۲. البته روند توقف پیروزی‌های ارتش عراق به عملیات‌های ثامن‌الائمه (مهر ۱۳۶۰) و طریق‌القدس (آذر ۱۳۶۰) برمی‌گردد و در عملیات فتح‌المبین (فروردین ۱۳۶۱) نیز تداوم یافت اما فتح خرمشهر در سوم خرداد ۱۳۶۱ نقطه عطف شکست ارتش عراق قلمداد می‌شود.

روابط سیاسی و نظامی عراق و فرانسه در جنگ تحمیلی و نقش فرانسه را در تجهیز ارتش عراق به انواع تسلیحات پیشرفته و کشتار جمعی را در این پژوهش مورد بررسی قرار دهد.

دلایل و چرایی روابط عراق و فرانسه

دولت عراق به‌رغم امضای معاهده ۱۹۲۵ ژنو^۱ از اواخر دهه ۱۹۵۰م درصد تجهیزات ارتش این کشور به انواع تسلیحات پیشرفته و حتی اتمی برآمد. براساس موافقت‌نامه همکاری‌های هسته‌ای عراق و شوروی، پیشینه تأسیس برنامه هسته‌ای عراق تحت عنوان کمیسیون «انرژی اتمی عراق» به سال ۱۹۵۹ بازمی‌گردد. سپس دولت عراق در دوره ریاست‌جمهوری عبدالسلام عارف (حک: ۱۹۶۳ - ۱۹۶۶) یک رآکتور هسته‌ای آزمایشی را از شوروی خریداری کرد. به‌این‌ترتیب دولت عراق اولین مرکز تحقیقات هسته‌ای خود را با گنجایش یک رآکتور آب سبک (IRT2000) در صحرای طویطه^۲، بیست کیلومتری جنوب بغداد، بنیاد نهاد. بعدها کارشناسان شوروی^۳ رآکتور نامبرده را ارتقا و تعدادی از دانشجویان فیزیک هسته‌ای عراق را نیز آموزش دادند. اما زمانی که دولت عراق درخواست خرید سلاح‌های پیشرفته‌تری را مطرح کرد (تیمرم، ۱۳۷۶: ۱۳۲ - ۱۳۳)، آندره گرومیکو،^۴ وزیر امور خارجه شوروی^۵ با آن مخالفت کرد.

۱. معاهده ۱۹۲۵ ژنو: کشورهای جهان این معاهده را به دلیل تلفات و آسیب‌های ناشی از کاربرد سلاح‌های شیمیایی در جنگ جهانی اول در ۱۷ ژوئن ۱۹۲۵ درباره ممنوعیت کاربرد «سلاح‌های شیمیایی و گازهای سمی» منعقد کردند. براساس معاهده نامبرده هرگونه استفاده از گازها، مایعات، مواد و وسایل سمی، خفه‌کننده، سلاح‌های میکروبی و شیمیایی ممنوع است (Ogbuefi-Chima, 2014: 7 ; Zanders, 1996: 39). دولت ایران در جولای ۱۹۲۹ (ناصرزاده، ۱۳۷۲: ۵۹۱) و عراق نیز در سپتامبر ۱۹۳۱ نیز از امضا کنندگان این معاهده بودند (Ali, 2001: 45). اما عراق با وجود امضای معاهده یادشده عملاً آن را در جنگ تحمیلی نقض کرد.

2. Tuwaitha

۳. طبق گفته یک شیمیدان عراقی به نام «دکتر موسوی» دولت عراق چندین آزمایشگاه، مرکز پژوهش و تحقیقات تحت نظر کارشناسان روسی و مصری تأسیس کرده بود. برای مثال می‌توان به مؤسسه تحقیقاتی حسن بن الهیثم در شهر کاظمین و یک مرکز دیگر در نزدیکی پادگان ابوغریب اشاره کرد (سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس، سند شماره JM023458، برگ ۱).

4. Andrei Gromyko

۵. لئونید برژنف (۱۹۶۴ - ۱۹۸۲) و آلکسی کاسیگین، رهبر و نخست‌وزیر شوروی نیز مخالف خواستی عراق بودند. دولت عراق نیز به تبعیت از سازمان ارتش‌های بلوک شرق دستیابی به جنگ‌افزارهای شیمیایی را در دستور کار ارتش قرار داد (سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس، سند شماره KH043302، برگ ۱).

صدام پس از امتناع دولت شوروی برای تأمین نیازهای تسلیحاتی کشورش به فرانسه روی آورد. بدین سان دولت عراق بعد از انعقاد معاهده الجزایر و سرکوب قیام کردها،^۱ سیاست خارجی خود را با کشورهای غربی به ویژه فرانسه گسترش داد. صدام تلاش می کرد تا با برقراری روابط دوستانه با فرانسه سیاست خارجی این کشور را براساس عدم وابستگی به شوروی و بلوک شرق تعریف کند. همچنین تأمین نیازهای گوناگون عراق در زمینه نظامی، صنعتی، کشاورزی و تجاری عامل مهم دیگری بود که این کشور را به سوی روابط نزدیک تر با فرانسه سوق داد.

همکاری و روابط نزدیک عراق و شوروی طی سالهای طولانی، دولت عراق را به این نتیجه رساند که شوروی به علت پایین بودن سطح فناوری نسبت به کشورهای غربی از جمله فرانسه نمی تواند نیازهای مختلف عراق را در سطح مطلوب برآورده کند. در مقابل، فرانسه نیز برای فروش تسلیحاتش و هم برای تأمین نفت مورد نیاز خود به دولت عراق پاسخ مثبت داد. زیرا برای فرانسه به عنوان یک کشور صنعتی، نفت علاوه بر اینکه یک عامل تعیین کننده اقتصادی و صنعتی بود، بلکه به مثابه یک عامل سیاسی و امنیتی نیز به شمار می رفت. در واقع نفت برای توسعه و پیشرفت اقتصاد و صنعت فرانسه و حتی برای تأمین امنیت ملی این کشور عاملی مهم و تعیین کننده به شمار می رفت. در همین راستا کلمانسو،^۲ نخست وزیر فرانسه در جنگ جهانی اول درباره اهمیت نفت اظهار می دارد که یک قطره نفت ارزش یک قطره خون را دارد (لسانی، ۱۳۵۷: ۱). این اظهار نظر نشان دهنده اهمیت روزافزون نفت برای کشورهای صنعتی از جمله فرانسه بود. بدین سان این کشور نیز از روابط خود با عراق هم انرژی مورد نیازش را تأمین

۱. کردهای شمال عراق به رهبری خاندان بارزانی بین سالهای ۱۹۳۰ - ۱۹۴۰ م / ۱۳۰۹ - ۱۳۱۹ ش برای استقلال کردستان قیامهای متعددی را آغاز و رهبری کردند. بدین سان برای تحقق این هدف اولین کنفرانس با حضور نمایندگان دو حزب «رزکاری» و «شورش» در آگوست ۱۹۴۶ تشکیل شد. در این کنفرانس از انحلال دو حزب مذکور، حزب جدیدی به نام «حزب دموکرات کردستان» به رهبری ملامصطفی بارزانی ایجاد شد (سعدی، ۱۳۹۱: ۲۶۰). ملا مصطفی بارزانی پس از جنگ جهانی دوم به تناوب با دولت عراق درگیر جنگ بود. سرانجام ملا مصطفی بارزانی با دولت عراق مذاکره و معاهده ای در سال ۱۹۷۰ با صدام منعقد کرد. اما معاهده نامبرده با وجود توقف جنگها، شکننده بود. بنابراین بار دیگر اختلاف دولت عراق با کردها از سر گرفته شد و دولت ایران نیز از ملامصطفی بارزانی حمایت مالی و سیاسی می کرد. سرانجام با انعقاد معاهده ۶ مارس ۱۹۷۵ الجزایر و صلح بین دو کشور، دولت ایران ملامصطفی بارزانی و بستگانش را به منطقه «عظیمیه کرج» اسکان داد (روزنامه جمهوری اسلامی، شماره ۱۶۶۹: ۱۱؛ سامرای، ۱۳۸۸: ۵۳ - ۵۴؛ موری، وودز: ۵۱؛ بشیر، ۱۳۹۷: ۹ - ۱۰؛ بارزانی و قیاده موقت - عوامل سیاه، ۱۳۵۸: ۱۴ - ۱۵ و ۱۹ - ۲۰).

می‌کرد و هم با فروش سلاح‌هایش نفوذی در منطقه استراتژیک خلیج فارس به دست می‌آورد. از این زمان به بعد روابط عراق و فرانسه بسیار دوستانه گردید و دیدار مقام‌های عالی دو کشور از فرانسه و عراق بیانگر این واقعیت بود.

ژاک شیراک،^۱ نخست‌وزیر فرانسه نیز برای بهبود روابط با عراق از این کشور دیدار کرد. او به درخواست عراق در ۲۱ اسفند ۱۳۵۳ / ۱۲ مارس ۱۹۷۵ م تعدادی از کارشناسان فروش تسلیحات شرکت‌های فرانسوی مانند شرکت مارسل داسو - برکه، تنها شرکت سازنده هواپیماهای جنگی فرانسه، اسنکما - شریک شرکت مارسل داسو تولیدکننده موتور جت و شرکتی که تحت کنترل دولت و کارگزار فروش سلاح به خارجیان بود - را به بغداد اعزام کرد. سپس عراقی‌ها میراث‌هایی از فرانسه خریدند. ژنرال نِعماء الدلیمی، فرمانده نیروی هوایی عراق، به مقام‌های فرانسوی می‌گوید که وی مأموریت دارد تا در مورد خرید فوری ۳۶ فروند از جنگنده میراث اف یک مذاکره کند (تیمرن، ۱۳۷۶: ۷۳ - ۷۴). اما فرانسویان فروش هواپیماهای جنگی مدرن آلفاجت را پیشنهاد دادند و عراقی‌ها نیز با آن مخالفت کردند. طبق گزارش هیئت فرانسوی، نیروی هوایی عراق قصد داشت کارخانه مونتاژ موتور جنگنده میراث اف یک را تأسیس کند. صدام در مورد خرید و تولید این گونه تسلیحات اختیار و استقلال کامل می‌خواست. سرانجام دولت فرانسه به «انتقال تکنولوژی» به عراق رضایت داد و خواست دولت عراق را پذیرفت. بنابراین دولت عراق در سال ۱۹۷۵ جنگنده میراث اف یک از فرانسه را خریداری کرد (کان کاکلن، ۱۳۸۳: ۲۱۲). بدین ترتیب روابط عراق و شوروی و نفوذ تسلیحاتی شوروی تقلیل یافت و عراق توجه خود را به فرانسه معطوف کرد.

۱. ژاک رنه شیراک (Jacques René Chirac): وی در ۲۹ نوامبر ۱۹۳۲ در پاریس به دنیا آمد و در ۲۶ سپتامبر ۲۰۱۹ در همان شهر فوت کرد. شیراک از سال ۱۹۷۴ تا ۱۹۷۶ نخست‌وزیری والری ژیسکاردستن و از ۱۹۸۶ تا ۱۹۸۸ نخست‌وزیری فرانسوا میتران را برعهده داشت و تنها کسی است که در جمهوری پنجم فرانسه دو بار به مقام نخست‌وزیری دست یافت. شیراک از ۱۹۷۷ تا ۱۹۹۵ شهردار پاریس و از ۱۷ مه ۱۹۹۵ تا ۱۶ مه ۲۰۰۷ رئیس‌جمهور فرانسه بود. ژاک شیراک در نیمه‌شب ۱۶ مه ۲۰۰۷ سمت خود را به نیکلا سارکوزی واگذار کرد و پس از یک دوره طولانی بیماری بر اثر عفونت شش در ۸۶ سالگی در ۲۶ سپتامبر ۲۰۱۹ فوت کرد. لازم است یادآوری شود که شیراک به پیروی از ژنرال دوگل استقلال ملی را یک امر مقدس می‌دانست و روابط دوستانه‌ای با صدام داشت به‌طوری‌که شیراک حتی هنگام حمله متحدین به رهبری آمریکا به عراق و سقوط صدام در نهم آوریل ۲۰۰۳ از شرکت در آن خودداری کرد.

ژاک شیراک در روز ۷ بهمن ۱۳۵۴ / ۲۷ ژانویه ۱۹۷۶ برای یک دیدار خصوصی سه‌روزه از بغداد بازدید کرد. او در دهلی‌نو هنگام عزیمت به بغداد به خبرنگاران اظهار داشت که هدف وی از این اقدام ادای احترام به دوستش صدام است. صدام از نخست‌وزیر فرانسه همانند یک رئیس‌جمهور استقبال کرد و در مذاکراتش با شیراک فهرست کاملی از نیازهای تسلیحاتی و کسورش را به او داد. شیراک نیز به آقای «امون بار» که مسئول اصلی تجارت تسلیحاتی و شیمیایی فرانسه را برعهده داشت دستور همکاری کامل با عراق را صادر کرد (روزنامه ایران، شماره ۲۵۰۷: ۱۲). بدین‌سان رابطه صدام با دولت فرانسه به دلیل دریافت فناوری پیشرفته از این کشور بسیار گسترش یافت. خبرنگار «لوموند» فرانسه که در این سفر شیراک را همراهی می‌کرد ارزش قراردادهای تسلیحاتی فرانسه و عراق را میلیاردها دلار اعلام نمود. درواقع امضای این قراردادها نقطه عطفی در روابط دولت فرانسه و دولت عراق به شمار می‌رفت. شیراک هنگام بازگشت به فرانسه مقام‌های نیروی هوایی را از توافق‌های خود در مورد واگذاری جنگنده میراژ (اف هفت) به عراق، که هنوز در نیروی هوایی فرانسه به کار گرفته نشده بود، آگاه کرد و آنان از این اقدام شیراک حیرت‌زده شدند.

رفری دلول فلسطینی‌تبار مقیم لندن یکی از مشهورترین دلالتان و کارشناسان عراق در زمینه خرید جنگ‌افزارهای مدرن و تسلیحات شیمیایی از فرانسه بود. وی با آقای «مارسل داسو»^۱ از مشاوران نظامی و یکی از مهره‌های بانفوذ فروش تسلیحات نظامی فرانسه ملاقات داشت. بدین‌ترتیب بزرگ‌ترین شرکت‌ها و صنایع تسلیحاتی فرانسه همچون «تامسون سی. اس. اف»، «آلکاتل»، «ماترا»، «پتروپراس» و غیره طرف رجوع و معامله این دلال مشهور بوده‌اند که میلیاردها دلار تسلیحات از قبیل مواد و جنگ‌افزارهای شیمیایی را برای عراق معامله کرد.

۱. مارسل داسو متولد ۱۸۹۲م در شهر پاریس است و از او به عنوان پدر «صنایع مدرن هوایی فرانسه» نام برده می‌شود. او فرزند یک پزشک یهودی به نام آدولف بلوخ بود. مارسل در جنگ جهانی اول با تأسیس یک شرکت به طراحی و تولید هواپیما پرداخت. مارسل با شروع جنگ جهانی دوم به اسارت آلمانی‌ها درآمد اما متفقین او را نجات دادند. مارسل با اراده‌ای قوی به بازسازی صنایع هوانوردی فرانسه مشغول شد و در همین زمان نام‌خانوادگی‌اش را از بلوخ به داسو تغییر داد. در این موقع شرکت فرانسوی «اسنکما» با کمک یک مهندس آلمانی موفق به ساخت موتور جت شد و بعدها همین موتور در بسیاری از ساخته‌های داسو به کار رفت. داسو به‌دلیل رابطه صمیمی با ژنرال دوگل به قدرت مطلق صنایع هوافضای فرانسه تبدیل شد. مارسل داسو شرکت هواپیماهای داسو را تأسیس کرد. یکی از معروف‌ترین هواپیماهای جنگی شرکت نامبرده «میراژ ۳» بود. سرانجام مارسل داسو در ۱۷ آوریل ۱۹۸۶ درگذشت.

بدین‌سان دولتمردان فرانسه به‌خصوص ژاک شیراک، فرانسوا میتران^۱ و الکساندر مارشت^۲ در فروش جنگ‌افزارهای پیشرفته و تسلیحات شیمیایی به عراق نقش مهمی ایفا کردند (روزنامه ایران، شماره ۲۵۰۷: ۱۲).

طبق گزارش روزنامه آمریکایی «کریستین ساینس‌مانیتور» در ۳۱ ژوئیه ۱۹۸۰ / ۹ مرداد ۱۳۵۹ فرانسه تسلیحات نظامی فراوانی به عراق فروخت و این روزنامه نوشت که فروش تسلیحات نظامی فرانسه به عراق در مجموع به ۱/۵ میلیارد دلار می‌رسد. دولت فرانسه یک حصار الکترونیکی پیشرفته برای مرز عراق، و نیز موشک‌های زمین به زمین پلاتون در اختیار این کشور قرار داد. افزون بر آن، قراردادی برای تکمیل بمب‌افکن‌های میراث ۲۰۰۰ به‌طور مشترک با عراق منعقد کرد. در همین راستا روزنامه «واشنگتن‌پست» نیز در ۲ اوت ۱۹۸۰ / ۱۱ مرداد ۱۳۵۹ به تجهیز ارتش عراق اعتراف، و طی خبری اعلام کرد که از زمان سقوط دولت پهلوی، عراق به قدرتمندترین کشور خاورمیانه تبدیل شده است (روزنامه جمهوری اسلامی، شماره ۲۷۴۹: ۱۰). هفته‌نامه «نول آبزرواتور» چاپ پاریس طی مقاله‌ای از دولت فرانسه به خاطر روابط دوستانه با صدام به‌شدت انتقاد کرد. این هفته‌نامه در ادامه ضمن اشاره به بمباران شیمیایی شهر «سردشت»^۳ در ۲۸ ژوئن ۱۹۸۷ / ۷ تیر ۱۳۶۶ تأکید کرد این بار صدام مردم و شهروندان غیرنظامی را موردحمله شیمیایی قرار داد. نویسنده مقاله می‌افزاید بااین‌همه ژاک شیراک، نخست‌وزیر همواره مراتب دوستی و علاقه خود را نسبت به صدام ابراز می‌دارد (روزنامه جمهوری اسلامی، شماره ۲۵۵۹: ۳). بدین‌سان فرانسه یکی از حامیان ثابت عراق در جنگ

۱. رئیس‌جمهور فرانسه (۱۹۸۱ - ۱۹۸۸).

۲. رئیس سازمان جاسوسی فرانسه.

۳. بمباران شیمیایی شهر سردشت چون در روز یکشنبه اتفاق افتاد به «یکشنبه سیاه» مشهور است و این شهر نخستین منطقه مسکونی ایران بود که به‌وسیله گاز خردل (ایپریت) مورد حمله قرار گرفت (روزنامه جمهوری اسلامی، شماره ۲۵۶۱: ۱۱). تعدادی از آسیب‌دیدگان این شهر در تاریخ ۲۵ تیر ۱۳۶۶ عصر روز سه‌شنبه برای معالجه در بیمارستان نظامی گومز وارد مادرید، پایتخت اسپانیا شدند. برای مثال پنج نفر از مجروحین شیمیایی که از ناحیه چشم، پوست و مجاری تنفسی صدمه دیده بودند در بیمارستان مذکور بستری شدند (سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس، سند شماره AB004973: برگ ۱؛ جنگ ایران و عراق در اسناد سازمان ملل، ج ۵، شماره سند شورای امنیت S/18984: ۲۶۳). همچنین به گزارش خبرگزاری جمهوری اسلامی چهار نفر غیرنظامی مجروحان شیمیایی سردشت به خاطر شدت جراحات شیمیایی و سوختگی شدید و آسیب به دستگاه تنفسی به بلژیک اعزام شدند (روزنامه ابرار، شماره ۵۴۳: ۲).

تحمیلی بود و انواع سلاح‌های شیمیایی را به عراق صادر می‌کرد. ایران، فرانسه را مسئول اصلی تهیه و تجهیز برنامه سلاح‌های کشتار جمعی عراق می‌دانست (Ali, 2001: 48). اما دولتمردان فرانسه به جای پاسخ‌گویی سکوت می‌کردند. بنابراین شرکت‌های متعدد این کشور مانند مارسل داسو^۱، فادلر^۲ و ناسه^۳ و غیره نقش مهمی در تجهیز عراق به انواع سلاح‌های پیشرفته و شیمیایی داشتند.

فرانسه و ساخت نیروگاه اتمی عراق

دولت عراق پس از تشکیل اسرائیل و اشغال فلسطین و کشورهای عربی، همواره از این رژیم بیمناک بود. به‌ویژه هنگام دستیابی اسرائیل به سلاح‌های هسته‌ای و اتمی در دهه ۱۹۵۰م آسیب‌پذیری عراق بیشتر مشهود گردید. از این رو این کشور برای برقراری تعادل قوا درصدد دستیابی به سلاح‌های هسته‌ای و اتمی برآمد.

بنابراین صدام، معاون احمد حسن البکر، همان‌طوری که قبلاً گفته شد، پس امتناع شوروی از فروش فناوری و تسلیحات پیشرفته به پاریس رفت. وی پس از مذاکره با مقامات دولت فرانسه نظر موافق آنان در مورد ساخت نیروگاه اتمی در عراق را به دست آورد. متن نهایی قرارداد همکاری هسته‌ای بین فرانسه و عراق در ۱۸ نوامبر ۱۹۷۵ / ۲۷ آبان ۱۳۵۴ به ارزش سه میلیارد دلار^۴ امضا شد. دولت فرانسه براساس این قرارداد متعهد شد ششصد کارشناس هسته‌ای عراق را آموزش دهد. از این رو تعدادی از عراقی‌ها در تأسیسات کمیسریای انرژی اتمی کارآموزی می‌کردند و شیمی‌دان‌های عراقی در فرانسه نیز آموزش می‌دیدند و تعدادی دیگر نیز در دانشگاه فرانسه مشغول به تحصیل شدند که احتمال داشت راز ساخت بمب را از فرانسوی‌ها فراگیرند (تیمرمن، ۱۳۷۶: ۸۵ - ۸۶).

1. Marcel Dassault

2. Fadler

3. Nace

۴. البته کان کاگلن ارزش این قرارداد را دو میلیارد دلار ذکر کرده است. براساس یکی از بندهای این

قرارداد شرکت افراد یهودی و بهائی در آن ممنوع اعلام شده بود (کان کاگلن، ۱۳۸۳: ۲۱۵).

صدام به همراه ژاک شیراک، نخست‌وزیر، از مرکز پژوهش‌های هسته‌ای فرانسه به نام «کاداراش»^۱ بازدید کرد. هدف صدام از این اقدام تهیه منبع تولید پلوتونیوم، ساخت سلاح هسته‌ای و تولید بمب اتمی در یک دوره ده ساله بود. آندره ژيرو، رئیس کمیسریا و وزیر صنایع دولت والرئ ژیسکاردستن،^۳ صدام را هنگام بازدید از «کاداراش» راهنمایی می‌کردند. این در حالی بود که بعدها مقام‌های کمیسریای انرژی اتمی فروش هرگونه تکنولوژی بمب هسته‌ای به عراق را انکار می‌کردند. حتی مقام‌های سابق این سازمان مانند برنارد گلداشمیت، مدیر بین‌المللی آن، بازدید صدام از تأسیسات هسته‌ای کاداراش را مضحک می‌دانست. گلداشمیت حتی هنگام بازنشستگی نیز بازدید صدام از مرکز نامبرده را به‌طور کلی فراموش کرده بود (تیمرم، ۱۳۷۶: ۷۵ - ۷۷ و ۷۸). صدام پس از مدت کوتاهی از انعقاد قرارداد مذکور طی مصاحبه‌ای با هفته‌نامه لبنانی «الاسبوع العربیه»^۴ اعلام کرد که این توافق به‌مثابه اولین گام محکم به‌سوی تولید اولین بمب اتمی عربی خواهد بود (کان کاگلن، ۱۳۸۳: ۲۱۴). بدین‌سان ارتش عراق با انتقال و تجهیز سلاح‌های فرانسوی به‌صورت یک ارتش حرفه‌ای و مدرن درآمد. بنابراین دولت فرانسه به ریاست ژاک شیراک با انعقاد معاهده هسته‌ای با دولت عراق همکاری دوستانه‌ای را با این کشور آغاز کرد. یکی از دلایل این امر آن بود که دولت فرانسه از امضای پیمان منع تکثیر سلاح‌های اتمی امتناع می‌ورزید و در زمینه صدور تکنولوژی هسته‌ای هیچ محدودیتی برای خود قائل نبود. شیراک می‌خواست به جهان عرب بفهماند همان‌گونه که سوسیالیست‌ها^۵ رآکتور پژوهشی هسته‌ای «دیمونا» را دهه ۱۹۵۰ برای اسرائیل ساختند وی نیز با حمایت از اعراب همین اقدام را برای عراق انجام خواهد داد.

۱. پیشرفته‌ترین مرکز اتمی اروپا.

2. Andre Giraud

۳. والرئ ژیسکاردستن (۱۹۷۴ - ۱۹۸۱) به مدت ۷ سال رئیس جمهور فرانسه و ژاک شیراک از سال (۱۹۷۴ - ۱۹۷۶) نخست وزیر وی بود. پس از ژیسکاردستن، فرانسوا میتران (۱۹۸۱ - ۱۹۸۸)، رئیس جمهور فرانسه گردید (ژیسکاردستن، ۱۳۶۸: ۱۴۴) و شیراک دوباره از سال ۱۹۸۶ - ۱۹۸۸ نخست وزیری فرانسوا میتران را برعهده داشت.

4. $Al \rightarrow Usbu Al \rightarrow Arabia$

۵. منظور ژنرال دوگل است که در سال ۱۹۵۶م نیروگاه اتمی «دیمونا» (*Dimona*) را برای اسرائیل ایجاد کرد. ژنرال دوگل بعد از جنگ جهانی دوم در مقابل کشورهای غربی و ناتو سیاست مستقلی اتخاذ کرد. از این رو در دوره رئیس‌جمهوریش (۱۹۵۸ - ۱۹۶۸م) سیاست نزدیکی به بلوک شرق و چین در پیش گرفت. وی هنگامی که در سال

والری ژیسکاردستن، رئیس‌جمهور فرانسه، هنگام سفر طارق عزیز به این کشور در مهر ۱۳۵۹ / سپتامبر ۱۹۸۰ قول داد که دولت فرانسه به تعهدات خود در مورد اتمام کارهای مجتمع هسته‌ای اُزیراک^۱ عمل خواهد کرد. رئیس‌جمهور فرانسه هنگامی که طارق عزیز پاریس را ترک کرد دستور داد تا ۱۲/۵ کیلوگرم سوخت اورانیوم بسیار غنی‌شده به عراق تحویل داده شود. براساس برنامه مذکور قرار بود رآکتور عراق تا نیمه سال ۱۹۸۱ تکمیل و بلافاصله تولید پلوتونیوم برای ساخت بمب اتمی آغاز شود (تیمرم، ۱۳۷۶: ۸۷ - ۸۸ و ۱۸۲). درواقع این نخستین اقدام اعراب برای دستیابی به سلاح‌های اتمی بود. بدین ترتیب صدام با انعقاد قراردادهای سنگین خرید تسلیحات هسته‌ای از فرانسه موفقیت‌های بزرگی کسب کرد.

برنامه عراق برای ساخت سلاح‌های اتمی در طُویطه نگرانی کشورهایمانند ایران، سوریه، عربستان و ... را به دنبال داشت. این کشورها در مذاکرات خود با دولت فرانسه نسبت به پیشرفت برنامه مرکز اتمی عراق اعتراض کرده و افزودند که عراق رآکتور اتمی اُزیراک را فقط به منظور تولید بمب اتمی تأسیس کرده است. سرانجام ژیسکاردستن به‌منظور جلب نظر کشورهای معترض به کمیسیون انرژی اتمی فرانسه دستور داد تا سوخت جدیدی از اورانیوم غنی‌شده هفت درصد را با نام مستعار «کارامل» برای رآکتور اُزیراک به عراق تحویل دهند. این سوخت جدید فقط می‌توانست رآکتور را فعال نگاه دارد و به درد تولید سلاح هسته‌ای نمی‌خورد (کان کاگن، ۱۳۸۳: ۲۱۷). اما صدام پیشنهاد فرانسوی‌ها را نپذیرفت. وی در خفا مقام‌های دولت فرانسه را تهدید می‌کرد که اگر آنها از صادرات اورانیوم بمب هسته‌ای به عراق جلوگیری کنند همه قراردادهای پرسود با این کشور را لغو خواهد کرد. سرانجام فرانسوی‌ها موافقت کردند تا مقادیر کمتری اورانیوم را به عراق تحویل دهند. عراق در ازای خرید تسلیحات پیشرفته فرانسه صادرات نفت خود را به این کشور افزایش داد و عراق ۲۵ درصد نفت کشور فرانسه را تأمین می‌کرد. کارگزاری بین‌المللی انرژی اتمی^۲ در بهار ۱۹۸۱ / بهار ۱۳۶۰ یک بازرسی شش ماهه را از مرکز پژوهش‌های هسته‌ای عراق در طُویطه انجام داد. این سازمان گزارش داد تا زمان بازرسی

۱۹۵۸م به نخست‌وزیری فرانسه دست یافت در سپتامبر این سال ساختار پارلمانی فرانسه را به جمهوری تبدیل کرد (هیوز، ۱۳۶۱: ۱۹۰ - ۱۹۱). ژنرال دوگل اولین رئیس‌جمهور، جمهوری پنجم فرانسه است.

۱. فرانسویان این نیروگاه اتمی را به زبان خودشان اُزیراک (*Osirak*) اطلاق می‌کردند و عراقی‌ها آن را تَموز (*Tammuz*) نامیدند. این نام از اسم خدای مرگ مصریان باستان گرفته شده بود (کان کاگن، ۱۳۸۳: ۲۱۴).

کوچک‌ترین اقدامی در زمینه تولید و تکثیر سلاح‌های هسته‌ای انجام نشده است. اما رابرت ریشتر، یکی از کارشناسان این مرکز اعلام کرد عراق مفاد پیمان منع تکثیر سلاح‌های اتمی را نادیده گرفته و در توطئه تسهیلات مخفیانه‌ای ایجاد کرده که از بازدید بازرسان کارگزاری بین‌المللی انرژی اتمی دور مانده است. همچنین وی افزود دولت عراق به کرات در مورد سؤال بازرسان از آزمایشگاه مخفی مرکز پژوهش‌های هسته‌ای طفره می‌رفت. ریشتر، شهروند آمریکایی بلافاصله از کارگزاری بین‌المللی انرژی اتمی^۱ اخراج گردید زیرا در مورد عراق حقایقی را آشکار کرده بود. براساس گزارش کارگزاری بین‌المللی انرژی اتمی، عراق مقادیر قابل توجهی «کیک زرد»^۲ در اختیار داشت. افزون بر آن، عراق دو برابر رقم اعلام‌شده به کارگزاری کیک زرد از طریق عوامل خود یا از بازار سیاه خریداری کرده بود.^۳ همچنین با توجه به پیش‌بینی کارشناسان هسته‌ای، بمب اتمی عراق در سال ۱۹۸۳ آماده تولید خواهد شد. عراق از سال ۱۹۸۵ می‌توانست سالی پنج بمب اتمی تولید کند (تیمرن، ۱۳۷۶: ۲۰۹ - ۲۱۰).

تلاش‌ها و اقدامات عراق برای دستیابی به سلاح‌های هسته‌ای و اتمی، نگرانی کشورهای منطقه از جمله ایران را برانگیخت. بنابراین جنگنده‌های اف - ۴ نیروی هوایی ایران در تاریخ ۸ مهر ۱۳۵۹ / ۳۰ سپتامبر ۱۹۸۰ در عملیاتی به نام «شمشیر سوزان» به تأسیسات اتمی اُزیراک حمله کردند. حمله هواپیماهای ایران به قدری سریع بود که پدافندهای عراق فرصت نکردند شلیک کنند. در نتیجه این حمله بخشی از نیروگاه ویران شد. سپس اسرائیل نیز به دلیل نگرانی از تهدیدهای احتمالی عراق، نیروگاه هسته‌ای اُزیراک در توطئه را در هفتم ژوئن ۱۹۸۱ / ۱۷ خرداد ۱۳۶۰ بمباران کرد (سیمپسون، ۱۳۹۲: ۱۱۶؛ ویلمس، ۱۳۹۲: ۱۰۶). بر این اساس، هشت فروند هواپیمای جنگنده «اف ۱۶» همراه با شش فروند دیگر از نوع «اف ۱۵» صبح روز هفتم ژوئن ۱۹۸۱ از پایگاه خود در اسرائیل برخاسته و در مدت کمتر از یک دقیقه راکتور هسته‌ای

۱. مقر این کارگزاری در وین است.

۲. کیک زرد (yellowcake): کیک زرد ماده‌ای مهم در صنعت هسته‌ای و نام دیگر آن اورانیا (Urania) است. این ماده در مراحل تولید سوخت هسته‌ای از سنگ معدن اورانیوم استخراج می‌شود و معمولاً رنگ آن زرد روشن یا مایل به سبز است. کیک زرد نقطه آغاز فرآیندهای پیچیده برای تولید انرژی هسته‌ای یا استفاده در صنایع پزشکی و دفاعی است.

۳. براساس اذعان سررتیب ستاد صبار اسلامی، اتم‌شناس عراقی، دولت عراق ۲۵۰ تن اورانیوم فشرده موسوم به «کیک زرد» از برزیل، نیجریه، پرتغال و ایتالیا خریداری کرده بود (الساقی، ۱۳۸۷: ۵۰ - ۵۱).

«اُزیراک» را با خاک یکسان کردند. با آنکه محوطه این رآکتور در حومه بغداد قرار داشت و به موشک‌های زمین به هوای فرانسوی «رولاند» مجهز بود اما عراقی‌ها غافلگیر شده و فرصت نکردند هواپیماهای اسرائیلی را مورد حمله قرار دهند (میلر و میلروا، ۱۳۷۰: ۱۹۹ - ۲۰۰). بدین‌سان در نتیجه حمله هواپیماهای اسرائیل به اُزیراک، مرکز هسته‌ای عراق با خاک یکسان شد و عراق تا پایان جنگ تحمیلی نتوانست از آن استفاده کند. صدام در ۲۳ ژوئن ۱۹۸۱ / ۲ تیر ۱۳۶۰ اعلام کرد که این کشور از حمله اسرائیل به تأسیسات حیاتی کشورش آگاهی داشته و هدف از این حمله را توقف توسعه و پیشرفت اقتصادی و علمی عراق اعلام کرد.

وفیق سامرایی، رئیس سازمان اطلاعات ارتش عراق، اظهار می‌دارد که کشورش پیش از انهدام نیروگاه‌های هسته‌ای توانایی تولید این‌گونه تسلیحات را به دست آورده بود. وی به نقل از حسین کامل، داماد صدام و رئیس صنایع نظامی عراق، افزود که هدف از این طرح‌های هسته‌ای نه اسرائیل بلکه جلوگیری از حملات مکرر ایرانیان در جنگ بود. حسین کامل در ادامه افزود که عراق برای پیروزی در جنگ علیه ایران در صورت نیاز از بمب هسته‌ای نیز استفاده خواهد کرد (الساقی، ۱۳۸۷: ۴۸ و ۵۱).

عراق پس از پایان جنگ با ایران زرادخانه عظیمی از سلاح‌های شیمیایی، میکروبی و موشک‌های بالستیک را در اختیار داشت. همچنین توانایی تولید و گسترش سلاح‌های هسته‌ای را پیدا کرده بود.

(Unresolved Disarmament Issues Iraq's proscribed weapons programmes, 2003: 5 -6)

قطعه دولت عراق برنامه ساخت سلاح‌های اتمی را با کمک دولت فرانسه نه با هدف کمک به توسعه علم و دانش بلکه طبق گفته ژنرال حسین کامل حسن، با قصد استفاده از این سلاح‌ها در جنگ علیه ایران طراحی کرده بود.

آزمایشگاه باکتری‌شناسی عراق

صدام برای تحقق و اجرای برنامه سلاح‌های شیمیایی در اواخر سال ۱۹۷۵، عدنان حمدانی را به ریاست وزارت برنامه‌ریزی منصوب کرد. عدنان حمدانی در سال ۱۹۷۶م/ ۱۳۵۵ طرح تولید سلاح‌های شیمیایی و استراتژیک را تحت عنوان ظاهری توسعه صنعتی و کشاورزی در دستور کار خود قرار داد. وی در برنامه توسعه کشاورزی ساخت شش آزمایشگاه به منظور آزمایش‌های شیمیایی، فیزیولوژیک و بیولوژیک را در دستور کار خود قرار داد. بدین ترتیب

دولت عراق تحت عناوین پوششی کارخانه حشره کش در صدد تأسیس کارخانه و مجتمع‌های سلاح‌های پیشرفته و کشتار جمعی برآمد (تیمرمن، ۱۳۷۶: ۹۱ - ۹۲ و ۸۸ - ۸۹). به همین دلیل صدام در اواخر سال ۱۹۷۵ / ۱۳۵۴ از عزت الدوری، وزیر کشور و مسئول توسعه کشاورزی خواست تا نسبت به خرید تجهیزات و مواد اولیه کارخانجات تولید گازهای سمی و کُشنده اقدام نماید. دولت عراق تا اوت ۱۹۸۰ / مرداد ۱۳۵۹ با برنامه دوجهی صنعتی شدن، قصد داشت تا به ایجاد صنایع تولید سلاح‌های شیمیایی و اتمی مبادرت ورزد.

عزت ابراهیم الدوری، عضو شورای فرماندهی عراق و وزیر کشاورزی، پیشتر نخستین قرارداد احداث آزمایشگاه باکتری‌شناسی عراق را در ۲ نوامبر ۱۹۷۴ / ۱۱ آبان ۱۳۵۳ با مؤسسه «مریو» در پاریس امضا کرد. براساس این پروتکل، شرکت فرانسوی مذکور آزمایشگاه باکتری‌شناسی عراق را تأسیس کرد (کان کاگلن، ۱۳۸۳: ۲۰۲؛ روزنامه ایران، شماره ۲۵۰۷: ۱۲). الدوری پس از بازگشت به عراق علاوه بر مشاغل سابق مقام وزارت کشور را نیز برعهده گرفت. این امر زمینه دستیابی عراق به تولید گازهای سمی را فراهم آورد. بدین ترتیب عراق با کمک دولت فرانسه در پایان سال ۱۹۷۵م تولید انواع و اقسام گازهای سمی مانند گاز خردل، و گازهای فلج‌کننده دستگاه عصبی مانند تابون^۱ و سارین^۲ را در حجم وسیعی آغاز کرد. درواقع تجهیز ارتش عراق به سلاح‌های شیمیایی و گازهای سمی قدرت ارتش این کشور را چند برابر می‌کرد. بدین ترتیب فرانسه نخستین کشور غربی بود که از اواسط دهه ۱۹۷۰ میلادی روابط نزدیکی با دولت عراق برقرار کرد و این کشور دومین تأمین‌کننده تسلیحات عراق، پس از شوروی بود و دولت عراق قراردادهای سنگین تسلیحاتی را با دولت فرانسه منعقد کرد (وفیق سامرایی، ۱۳۸۸: ۷۰).

مجتمع سعد ۱۳

شرکت فرانسوی تامسون سی.اس.اف «مجتمع سعد ۱۳» را در عراق تأسیس کرد. تکنیسین‌های الکترونیک آموزش‌دیده عراقی در فرانسه در حال مونتاژ رادیوهای مخابراتی ارتش و رادارها در این مجتمع بودند. ژنرال عامر رشید العبدی، مدیر شورای پژوهش‌های علمی صنایع شیمیایی

1. Tabun
2. Sarin (GB)

عراق بود. وی در فوریه ۱۹۸۶ طی مصاحبه‌ای در بغداد اشاره‌ای به سلاح‌های شیمیایی عراق کرد. وی افزود عراق در حال سوار کردن موشک‌های فرانسوی بر هواپیماهای شوروی و برعکس است. شرکت‌های فرانسوی مراکزی در عراق ایجاد کرده بودند که در آنها تانک‌های ساخت شوروی را بهسازی می‌نمودند و ابزار الکتریکی دقیقی بر آنها نصب می‌کردند، زیرا سلاح‌ها و جنگ‌افزارهای خریداری شده از خارج، به‌طور کامل برطبق خواست و نیازهای عراقی‌ها نبودند (تیمرمن، ۱۳۷۶: ۴۵۶ و ۴۵۸).

نتیجه‌گیری

مقاله کنونی جنگ تحمیلی را در پرتو دلایل گسترش و تقویت روابط عراق و فرانسه از سال ۱۹۷۴ تا ۱۹۸۳م موردبررسی قرار داد. همان‌طوری که در متن مقاله نشان داده شد دولت عراق از دهه ۱۹۷۰م به دلیل اختلافات مرزی با ایران، مواجهه نظامی دو کشور، سرکوب قیام کردها و حتی مقابله با تهدیدهای اسرائیل، درصدد تجهیز ارتش خود به انواع سلاح‌های پیشرفته برآمد. این کشور برای تحقق این منظور ابتدا به دولت شوروی روی آورد اما با خودداری شوروی از تحویل این تسلیحات، عراق توجه خود را به فرانسه معطوف ساخت.

عراق از اواخر دهه ۱۹۷۰م برنامه دوجبهی صنعتی شدن را در پیش گرفت. این کشور تحت پوشش ساخت کارخانه و مراکز حشره‌کش‌سازی برنامه تأسیس کارخانه‌ها و مجتمع‌های شیمیایی و نیروگاه اتمی را در دستور کار خود قرار داد. دولت عراق در ابتدا مرکز تولید گازهای سمی مانند مرکز باکتری‌شناسی عراق را با کمک مؤسسه فرانسوی مریو تأسیس کرد. با آغاز جنگ ایران و عراق و شکست سنگین ارتش عراق در سوم خرداد ۱۳۶۱ در خرمشهر، دولت عراق برای تجهیز ارتش خود به انواع تسلیحات پیشرفته روابط نزدیکی با دولت فرانسه برقرار کرد. از این رو شرکت‌های متعدد فرانسوی مانند «مارسل داسو»، «فادلر»، «ناسه»، «تامسون سی. اس. اف»، «آلکاتل»، «ماترا» و «پتروبراس» نقش مهمی در تجهیز ارتش عراق به انواع سلاح‌های پیشرفته داشتند. بدین ترتیب شرکت‌های مختلف فرانسوی برخلاف قوانین و معاهدات بین‌المللی از آغاز جنگ ایران و عراق برای تجهیز ارتش عراق به انواع سلاح‌های پیشرفته دست‌به‌کار شدند. علاوه بر این فرانسه انواع تجهیزات مدرن از جمله هواپیماهای جنگی پیشرفته آلفاجت، میراژ (اف یک) و (اف هفت) و موشک‌های رولاند را در اختیار دولت عراق

قرار داد. دانشجویان عراقی نیز در فرانسه آموزش دیده و بعدها در مراکز نظامی و اتمی این کشور مشغول به کار شدند. همچنین صدام حسین با کمک دولت فرانسه نیروگاه اتمی اُزیراک را در صحرای طُویطه تکمیل کرد. به گفته مسئولان عراق هدف از تأسیس این نیروگاه مقابله با تهدید همسایگان از جمله ایران بود. دلالاتی نظیر رفتن دلول فلسطینی تبار مقیم لندن یکی از مشهورترین دلالات و کارشناسان عراق در زمینه خرید جنگ افزارها و تسلیحات مدرن از فرانسه بود. وی با «مارسل داسو» از مشاوران نظامی و یکی از مهره‌های بانفوذ فروش تسلیحات فرانسه ارتباط نزدیکی داشت. بنابراین در تحلیل نهایی می‌توان گفت هنگامی که نیروهای مسلح ایران در جنگ با عراق به پیروزی‌های مهمی دست می‌یافتند و خاک عراق با تهدید جدی روبه‌رو می‌شد، ارتش عراق به استفاده گسترده از سلاح‌های پیشرفته و کشتار جمعی فرانسه به خصوص تسلیحات شرکت مارسل داسو و غیره روی می‌آورد.

کتابنامه

الف) اسناد

آرشیو سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس، سند شماره AB004973.

آرشیو سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس، سند شماره JM023458.

آرشیو سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس، سند شماره KH043302.

آرشیو مرکز اسناد انقلاب اسلامی (مراسان)، شماره بازیابی، ۱۵۲۵۸.

اسنادی از انقلاب اسلامی عراق، بی جا، بی نا، ۱۹۸۰ - ۱۴۰۰.

جنگ ایران و عراق در اسناد سازمان ملل (۱۳۶۴ - ۱۳۶۳) ۱۹۸۵، ج ۴، گردآوری و ترجمه اسناد محمدعلی خرمی، تهران، مرکز اسناد دفاع مقدس (مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ)، ۱۳۸۷.

جنگ ایران و عراق در اسناد سازمان ملل، ج ۶، گردآوری و ترجمه اسناد: محمدعلی خرمی، مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس (مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ)، تهران، ۱۳۸۸.

ب) کتابها

الساقی، علی، قراردادهای و نیرنگها (زندگی و سرنوشت حسین کامل)، مترجم محمدحسین زوار کعبه، تهران، شرکت انتشارات سوره مهر، چ ۲، ۱۳۸۷.

بارزانی و قیاده موقت - عوامل سیاه، مترجم جهانشاه دهکردی، تهران، بی نا، ۱۳۵۸.

بشیر، علاء، من پزشک صدام بودم (خاطرات علاء بشیر پزشک صدام)، ترجمه از کردی حسین کریمیان، بوکان: انتشارات زانکو، ۱۳۹۷.

پرز دکوئیار، خاویر، به سوی صلح، ترجمه حمیدرضا زاهدی، تهران، انتشارات اطلاعات، ۱۳۷۹.

تاچر، مارگارت، **خاطرات مارگارت تاچر**، ترجمه فریدون دولتشاهی، تهران، انتشارات اطلاعات، چ ۲، ۱۳۸۴.

تیمرم، کنت آر، **سوداگری مرگ**، ترجمه احمد تدین، تهران، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، چ ۲، ۱۳۷۶.

جوینر، کریستوفر سی، «مقدمه: جغرافیا و ژئوپلیتیک منطقه خلیج فارس»، **درس‌هایی از راهبرد، حقوق و دیپلماسی در جنگ ایران و عراق (مجموعه مقالات)**، ترجمه داود علمایی کوپایی، تهران، نشر مرز و بوم، ۱۳۸۹.

چمران، مصطفی، **انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی**، تهران، گردآورنده: دفتر برنامه‌ریزی خارجی وزارت ارشاد اسلامی با همکاری و زیر نظر: ستاد برگزاری مراسم سومین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی، ۱۳۶۰.

خمینی، روح‌الله، **صحیفه امام: مجموعه آثار امام خمینی**، ج ۱۳، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(س)، چ ۴، ۱۳۸۵.

ژیسکاردستن، والری، **قدرت و زندگی (خاطرات یک رئیس‌جمهور)**، مترجم محمود طلوعی، تهران، مؤسسه پیک ترجمه و نشر، ۱۳۶۸.

سامرای، وفیق، **ویرانی دروازه شرقی**، مترجم عدنان قارونی، تهران، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، چ ۳، ۱۳۸۸.

سعدی، علی، **کمر بند آتش**، مترجم صغری روستایی و دیگران، تهران، اندیشه‌سازان نور، ۱۳۹۱.

سیمپسون، جان، **فرجام دیکتاتور**، ترجمه عسگر قهرمان‌پور بناب، تهران، انتشارات خرسندی، چ ۳، ۱۳۹۲.

شربل، غسان، **(العراق من حرب إلى حرب - صدام مرّ من هنا)**، مترجم سید علی موسوی خلخالی، تهران، ناشر الکترونیک خانه کتاب، ۱۳۹۵.

قانع‌فرد، عرفان، **پس از ۶۰ سال: زندگی و خاطرات جلال طالبانی؛ تاریخ شفاهی معاصر عراق**، ج ۱، تهران، نشر علم، ۱۳۸۸.

جنگ تحمیلی در پرتو روابط سیاسی و نظامی عراق و فرانسه (۱۹۷۴ - ۱۹۸۳م)..... ۶۹

کاگلن، کان، صدام، زندگی مخفی، ترجمه نادر افشار و فروغ چاشنی دل، تهران، عطایی، ۱۳۸۳.

لسانی، ابوالفضل، طلای سیاه یا بلای ایران، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۷.

موری، ویلیامسون و کوین وودز، جنگ ایران و عراق، تاریخ نظامی و راهبردی، ترجمه عبدالمجید حیدری، تهران، نشر مرز و بوم، ۱۳۹۷.

میلر، جودیت و لوری میلروا، از تکریت تا کویت، ترجمه حسن تقی‌زاده میلانی، تهران، انتشارت کویر، چ ۲، ۱۳۷۰.

ناصرزاده، هوشنگ، اعلامیه‌های حقوق بشر، تهران، مؤسسه انتشارات جهاد دانشگاهی (ماجد)، ۱۳۷۲.

ویلمس، مارین، قوی‌ترین شریک جرم: مواضع جانبدارانه آمریکا در جنگ ایران و عراق، مترجم محمدعلی خرمی، تهران، مرز و بوم، ۱۳۹۲.

هیوز، استوارت، تاریخ معاصر اروپا، ترجمه علی‌اکبر بامداد، ج ۱ و ۲، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۱.

یزدی، ابراهیم، ناگفته‌های ابراهیم یزدی از جنگ ایران و عراق (تاریخ شفاهی ۲)، مصاحبه‌گر سرگه بارسقیان، به کوشش امیر قربانی، تاریخ نشر الکترونیک، ۱۳۹۵.

ج) مقاله

زارعی، مریم، «آیت‌الله محمدباقر صدر و انقلاب اسلامی ایران»، نشریه علمی تحقیقات اسنادی انقلاب اسلامی، س ۴، ش ۸، پاییز و زمستان ۱۴۰۱، صص ۹۹ - ۱۲۲.

د) روزنامه‌ها

روزنامه ابرار، شماره ۵۴۳، یک شنبه ۲۱ تیر ۱۳۶۶.

روزنامه ایران، شماره ۲۵۰۷، سال نهم، سه شنبه ۱۰ تیر ۱۳۸۲.

۷۰ دوفصلنامه تحقیقات اسنادی انقلاب اسلامی، سال هفتم، شماره ۱۳، بهار و تابستان ۱۴۰۴

روزنامه جمهوری اسلامی، شماره ۲۵۶۱، سال نهم، سه شنبه ۹ فروردین ۱۳۶۷.

روزنامه جمهوری اسلامی، شماره ۱۶۶۹، سال هفتم، دوشنبه ۱۹ فروردین ۱۳۶۴.

روزنامه جمهوری اسلامی، شماره ۲۵۵۹، سال نهم، یکشنبه ۷ فروردین ۱۳۶۷.

روزنامه جمهوری اسلامی، شماره ۲۷۴۹، سال دهم، یکشنبه ۲۹ آبان ۱۳۶۷.

روزنامه کوشش، شماره ۵۴، سال چهل و ششم، یکشنبه ۲۸ فروردین ۱۳۴۵.

(د) منابع لاتین

Ali, Javed, "Chemical weapons and the Iran-Iraq war: A case study in noncompliance." The Nonproliferation Review 8, no. 1, 2001.

Caron, David, The Reconstruction of Iraq: Dealing with Debt, 11 U. C.

Davis J. Int'l L. & Pol'y 123, 2004.

Ogbuefi-Chima, F. I, " Chemical weapons, Man - made destroyers of life." Sci. Dev. vol. 5, No. 1,2, 2014.

Zanders, Jean Pascal , "The CWC in the Context of the 1925 Geneva Debates." The Nonproliferation Review 3, no. 3, 1996.

Unresolved Disarmament Issues Iraq's proscribed weapons programmes, unmovic working document, 2003.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

کتابخانه عمومی

تصویر شماره ۱. نقش شرکت‌های فرانسوی در تجهیز عراق به سلاح‌های پیشرفته و کشتار جمعی (روزنامه ایران، شماره ۲۵۰۷: ۱۲).

پیشکش گاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
برتال جامع علوم انسانی